

A HATÁRON TÚLI MAGYAROK SZÁMÁNAK ALAKULÁSA AZ 1990-ES ÉVEKBEN¹

Gyurgyík László

tudományos főmunkatárs

Teleki László Intézet Közép-európai Tanulmányok Központja, Budapest

l.gyurgyik@tla.hu

Bevezetés

Az 1990-es években a határon túli magyar közösségek tudományos életében igen jelentős változásokra került sor: különösebb pátoasz nélkül megfogalmazható, hogy elkezdődött a határon túli magyar társadalomtudomány nagykorúsodása. Ennek több aspektusa tapintható ki. Az egyik leglényegesebb, hogy egyre több helyen történik meg a leszámolás az egyik legmakacsabb kisebbségi mítosszal, mely a konkrét (általában kedvezőtlen) társadalmi tények okainak vizsgálata helyett azok tényértékét megkérdőjelezve, struccpolitikát folytat, elveti az azokkal történő szembenézést, elodlázza a diagnózisok felállítását és a cselekvési stratégiák megfogalmazását. Természetesen itt nem a szükséges forráskritikáról van szó, hanem a nyilvánosságra hozott adatok *a priori* elutasításáról, s megálmódott, elképzelt „adatokkal” történő helyettesítéséről.

További meghatározó aspektus a korábbi időszak leíró, adatokat közlő megközelítései helyett az összefüggések feltárására koncentrált tanulmányok megjelenése, melyek immár releváns elméleti és módszertani apparátussal dolgoznak. Itt sincs szó a statisztikai

adatok értékének megkérdőjelezéséről, ezeknek tudományos jelentősége a rendszerváltás előtti időszakban kiemelkedő volt, mivel sokszor csak közvetett módon lehetett egyes országok bizonyos összetételű etnikai adataihoz hozzájutni, s adatok szintjén történő publikálásuk is kiemelkedő jelentőséggel bírt.

Egy további szempont, mely közvetve a határon túli magyar közösségek tudományos önreflexióját segíti, hogy a 90-es években országonként eltérő mértékben, de általában növekedett a nyilvánosságra hozott illetve hozzáférhető adatok terjedelme. Néhány környezetű országban ma már csak pénykérdés bizonyos típusú, potenciálisan rendelkezésre álló adatok feldolgoztatása, persze van, ahol még ma is tilalomfák, tabuk és a hivatalnokok félelme övezi a rendszerváltás utáni statisztikai hivatalok folyosóit.

A környezetű országok magyarsággutatasában bekövetkezett szemléletváltásra mindenképpen szükség volt ahhoz, hogy a 2000 körül megrendezett népszámlálások nemzetiségi vonatkozású adatait értékeljük és a végbement folyamatok okait vizsgáljuk.

Tanulmányunkban az egyes határon túli területeken élő magyarok demográfiai változásainak meghatározó jellemzőit hasonlítjuk össze a rendelkezésre álló adatok alapján.

Egy több ország területére kiterjedő vizsgálat, összehasonlító tanulmány elkészítése több aspektusból lehetséges. Ezek közül kettőt emelnék ki, az egyik lehetőség, hogy

¹ A tanulmány a Határon Túli Magyarok Hivatala által támogatott 2003-as demográfiai kutatás keretében készült. A kutatás a 2001/2002-es népszámlálások adatai alapján, az egész Kárpát-medencére kiterjedően vizsgálta a magyarság etnodemográfiai helyzetét.

területenként, országonként vesszük sorra a lezajlott folyamatokat. A második az egyes folyamatokat elemezné, vizsgálná, hasonlítani össze az egyes területeken. A leggyümölcsözőbbnek a második alternatíva tűnik, de első pillanattól kezdve számolnunk kell azzal, ami a legtöbb összehasonlító vizsgálat alapproblémája: össze kell hasonlítanunk azt, ami csak nagy nehézségek árán vehető össze. Eltérő módszerek, eltérő fogalmak, értelmezések nehezítik az összehasonlítás folyamatát. Ezzel párhuzamosan az egyes területekről igencsak eltérő összetételű adatok állnak rendelkezésre. Vannak olyan területek, ahol a vizsgált folyamatok inkább csak vázaltszerű ismertetése lehetséges, más területekről pedig részleteiben, összefüggéseiben gazdag képet rajzolhatunk.

Mielőtt rátéménk az egyes területeken végbement népesedési folyamatok elemzésére, vizsgáljuk meg, milyen összefüggéseket kell figyelembe vennünk ahhoz, hogy összevethessük, értelmezhesük az egyes területeken élő magyarok számának alakulását, változását.

I. Módszertani kérdések

II. Az összehasonlító vizsgálatok problémái

A több területen, eltérő kultúrkörökben lezajlott népszámlálások összehasonlításának két vetületét, belső és külső aspektusait különböztethetjük meg.

1. Belső tényezőkként vesszük tekintetbe az egyes vizsgált országokon belül az utolsó census szervezési kereteinek – az ezt megelőzőhöz viszonyított – változásait. Ezek sokrétűek lehetnek: ilyenek például, hogy egy-egy országon belül megváltozott a népszámlálás módszere (más kritériumok alapján határozzák meg a megkérdezettek körét), megváltozott az adatlapok összetétele, a kérdések megfogalmazása, azok definiálása, esetleg megváltozott az ország közigazgatási

beosztása. Meghatározó lehet az is, hogy a két census által behatárolt évtized mennyire volt „nyugodt” – esetleg háborús eseményekkel terhelten zajlott, vagy politikai változásokra került sor –, melyek – többek között – jelentősebb mechanikus népmozgásokat eredményez(het)tek, másrészt az éves népmozgalmi statisztika felvétele, regisztrálása, feldolgozása is problematikussá válhatott.

2. A külső szempontok alatt az egyes országok népszámlálási gyakorlata között kimutatható különbségeket értjük:

2.1. A kérdőívek kitöltése országonként eltérő: van, ahol önkitöltős technikával, másutt kérdezőbiztosok bevonásával történik.

2.2. Országonként eltérően értelmez(het)ik az egyes etnikai, település- és társadalomszerkezeti kategóriákat (nemzetiség, anyanyelv, települések, közigazgatási egységek, gazdasági ágazatok, társadalmi csoportok, iskolai végzettség stb.).

2.3. A 2000 körüli népszámlálásokra területenként eltérő időpontban került sor. Ennek jelentősége részben abban mutatkozik meg, hogy a népszámlálási adatok feldolgozása bizonyos időt igényel: ahol később került sor a lekérdezésre, ott általában az adatok feldolgozásának, közzétételének korábbi szakaszában tartanak, mint ahol ez korábban megtörtént. Egy összehasonlító vizsgálat elkészítésénél sincs mindig lehetőség megvárni a későbbiekben (esetleg) közzétételre kerülő adatokat. Ugyanúgy nem elhanyagolható az eltérés az egyes országok statisztikai hivatalainak humán és technikai felkészültségében sem: azaz mennyire képesek szakmailag és infrastrukturálisan egy censust megszervezni, s az adatokat feldolgozni. Az sem mellékes, hogy elegendő anyagi fedezet áll-e az egyes statisztikai hivatalok rendelkezésére. (Ukrajnában pénzhiány miatt csak a harmadik nekifutásra sikerült az utolsó censust lebonyolítani.)

2.4. Nem megkerülhető a kérdés, hogy területenként milyen hagyománya van az

etnikai adatok feldolgozásának, közzétételének. Vannak országok, ahol országos bontásban, van, ahol egyes közigazgatási egységek (megye, kerület, járás) szerint, s van, ahol települések szerint is hozzáférhetők az etnikai adatok. Az etnikai adatok közzététele, a megfelelő minőségű részletezésű nemzetiségi adatokhoz való hozzáférés lehetősége közvetve egy-egy államnak a nemzetiségi kérdések kezelésének technikáiról is látleletet nyújt. További szempont, hogy az egyes régiókban milyen mutatók segítségével mérik az etnikai kötődést. Az elmúlt évtizedekben a nemzetiségre mindenütt, az anyanyelvre csak egyes területeken és időpontokban kérdeztek rá. Eltérő e két mutató feldolgozottsága is. Az anyanyelvi adatok általában a nemzetiségi adatoknál csak nagyobb területi egységek szerinti bontásban kerülnek közzétételre.

Mielőtt az egyes területeken élő magyarok számának változásait elemeznénk, tekintsük át röviden, hogy milyen tényezők befolyásolják a nemzeti kisebbségekhez tartozók számának alakulását egy behatárolt időszakban.

1.1. A nemzetiségek számának alakulását meghatározó tényezők

Az egyes területeken élő nemzetiségek számának alakulását két aspektusból kell tekintetbe vennünk. Az első arra keresi a választ, hogy milyen tényezőgyűttesek hatására változott (ily módon) az egyes térségekben élő magyarság száma, illetve hogy milyen az ezt meghatározó tényezők súlya. A második aspektus azt igyekszik tisztázni, hogy milyen mérési hibával kell számolnunk, milyenek e „mérés” (esetünkben census, népmozgalmi adatfelvétel) körülményei.

1. A nemzeti kisebbségekhez tartozók számának alakulását meghatározó tényezőket három fő csoportba sorolhatjuk. E triáoszt (a természetes népmozgalmi események közül közvetve) természetes szaporodás és

fogyás, a migrációs folyamatok és az asszimilációs (nemzetváltási) folyamatok alkotják.² A három tényezőcsoport – elméleti szinten – elkülöníthető egymástól, a gyakorlatban több-kevesebb kölcsönhatás figyelhető meg közöttük. (Az egyes régiókban lefolytatott népszámlálások belső és külső eltéréseiről az előzőekben már szóltunk.)

1.1. A természetes szaporodást/fogyást, a vizsgált időszakban éves szinten kimutatott születések és halálozások száma közti különbség adja meg.

1.2. A migrációs folyamatok egy részét a népmozgalmi statisztika is rögzíti.³ Tekintetbe kell vennünk, hogy a nemzetközi vándorlási folyamatok jelentős része nem regisztrálható. Másképpen megfogalmazva, az országok népmozgalmi statisztikái nem képesek rögzíteni ezeket a „rejtett” vándorlásokat. A mechanikus népmozgalmi statisztika által nem rögzített „rejtett” vándorlók mindazok, akik külföldön tanulnak, dolgoznak, s egy részüknek külföldön ideiglenes, huzamos tartózkodási engedélyük van, vagy akár már le is telepedtek egy célországban, de a kibocsátó ország statisztikája ezt nem rögzíti. A rejtett migráció kategóriájába sorolhatók a háborús események elől menekülők, de a rendszerváltást megelőző időszakban emigráltak is, akikről jobbára a népmozgalmi statisztika közvetlenül nem vett tudomást. A két népszámlálás közti időszakban a rejtett migráció közvetlenül nem mutatható ki, utólag a további számított adatok és az utolsó népszámlálás adatának különbségeként – bizonyos hibahatárok között – jelentkezik.

1.3. A tágan értelmezett nemzetváltási (asszimilációs) folyamatoknak – analitikusan

² A természetes népmozgalmi események közé soroljuk a házasságkötéseket, válásokat, születéseket, halálozások számának alakulását. Amennyiben (éves szinten) a születések száma a magasabb, szaporodásról, ha a halálozásoké, fogyásról beszélünk.

³ Vizsgálatunkban a nemzetközi vándormozgalom alakulásával – a be-, illetve elvándorlók számának különbségével – foglalkozunk.

– két aspektusát különítjük el: a nemzetváltási folyamatokat és a nemzetváltási folyamatokat befolyásoló külső tényezőket.

1.3.1. A nemzetváltási folyamatokat két relációban vizsgáljuk:

1.3.1.1. A kisebbségi etnikum és a többségi domináns etnikum relációjában.

1.3.1.2. A vizsgált kisebbségi etnikum – és más kisebbségi, nem domináns etnikumok relációjában.

1.3.2. A nemzetváltási folyamatokat befolyásoló külső tényezőket szintén két csoportba sorolhatjuk:

1.3.2.1. Ezek közül általában meghatározónak tekinthetők a többségi társadalom kisebbségpolitikája, illetve annak változásai a vizsgált etnikum irányában. Ez a tényező tulajdonképpen a nemzetváltást meghatározó tényezők közé sorolható, s jelentősége akkor növekszik, ha a vizsgált időszakban változás következik be a többségi társadalom kisebbségpolitikájában. (Amennyiben nincs érzékelhető változás, akkor ez a tényező elhanyagolható.) Ily módon a korábbi évtizedek adatai alapján már többé-kevésbé ismert struktúrájú és mértékű asszimilációhoz egy további forrásból származó asszimilációs vagy disszimilációs (extra) veszteség vagy nyereség járul hozzá.

1.3.2.2. Az egyes kisebbségek „anyanemzetének” a határon túli „nemzetrészeihez” való viszonyulásában bekövetkezett változás jellege. Amennyiben ezt a viszonyulást mind a verbális, mind a konkrét cselekvési stratégiák szintjén a kisebbségek pozitívan értékelik, jelentős disszimilációt erősítő tényezővé válhat. E tényező súlya a 90-es években megnőtt.

A három tényezőcsoportnak külön-külön közvetlen hatása van az érintett populációra. A természetes reprodukciós folyamatok, a migráció, illetve a nemzetváltás irányuktól függően növelhetik vagy csökkenthetik az érintett populáció lélekszámát. Az egyes tényezők azonban egymásra is hatnak. Ezeket

a kölcsönhatásokat nem hanyagolhatjuk el. Ellenkező esetben meglehet, hogy nem ismerjük fel vagy félreismerjük az egyes tényezők súlyát. Ily módon a népességszám-változások magyarázatánál egyes tényezőket alul, másokat túlbecsültünk.

II. Népesedési folyamatok a határon túli területeken

II. I. Az egyes környező országok, határon túli területek összlakossága és az ott élő magyar nemzetiségűek népesedési folyamatai

Az utolsó két népszámlálást az egyes környező országokban eltérő időpontokban tartották meg. Az utolsó előtti népszámlálást legkorábban (az akkor még Szovjetunió részét alkotó Ukrajnához tartozó) Kárpátalján, 1989-ben rendezték meg. A legtöbb környező országban 1991-ben tartottak népszámlálást. Romániában erre egy évvel később került sor. A 2000 körüli népszámlálásokra az egyes területeken 2001-ben vagy 2002-ben került sor. Szlovákiában, Horvátországban, Ukrajnában és Ausztriában a korábbi, a többi területen a későbbi, 2002-es időpontban került sor népszámlálásra. Az ukrajnai népszámlálás megrendezése kissé rendhagyóan alakult, mivel csak harmadik nekifutásra sikeredett.

A környező országokban élő magyarok számának alakulását két vetületben vizsgáljuk meg: először a magyarok számának alakulását „politikai hazájuk” – azaz a környező országok – népességéhez viszonyítva tekintjük át, ezt követően az egyes országokon belül vizsgálatunkat egy-egy szűkebb történeti-földrajzi, magyarok által lakott területre korlátozzuk.

A magyarok száma az egyes környező országok többségében alig különbözik – általában néhány százalékkal kisebb – a történelmi magyarlakta területeken élő magyarok számától. Lényeges eltérés Ausztriá-

Ország	Népszámlálás időpontjai	1990 körül			2000 körül		
		Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar	%
Szlovákia	1991, 2001	5 274 335	567 296	10,8	5 379 455	520 528	9,7
Ukrajna	1989, 2001	51 452 034	163 111	0,3	48 416 000	156 600	0,3
Románia	1992, 2002	22 810 035	1 624 959	7,1	21 680 974	1 431 807	6,6
Szerbia	1991, 2002	9 778 991	343 942	3,5	7 498 001	293 299	3,9
Horvátország	1991, 2001	4 784 265	22 355	0,5	4 437 460	16 595	0,4
Szlovénia	1991, 2002	1 965 986	8503	0,4	1 964 036	6243	0,3
Ausztria	1991, 2001	7 795 786	33 459	0,4	8 032 926	40 583	0,5
Összesen	1991, 2001	103 861 432	2 763 625	2,7	97 408 852	2 465 655	2,5

1. táblázat • A magyarok számának és arányának alakulása a környező országokban

Terület	Népszámlálás időpontjai	1990 körül			2000 körül		
		Összesen	Ebből magyar	%	Összesen	Ebből magyar	%
Szlovákia	1991, 2001	5 274 335	567 296	10,8	5 379 455	520 528	9,7
Kárpátalja	1989, 2002	1 252 288	155 711	12,4	1 254 614	151 516	12,1
Erdély	1992, 2002	7 723 313	1 603 923	20,8	7 221 733	1 415 718	19,6
Vajdaság	1991, 2002	2 013 889	339 491	16,9	2 031 992	290 207	14,3
Horvátország	1991, 2001	4 784 265	22 355	0,5	4 437 460	16 595	0,4
Muravidék	1991, 2002	14 291	7243	50,7	12 698	5212	41,0
Burgenland	1991, 2001	270 880	6763	2,5	277 569	6641	2,4
Összesen	1991, 2001	21 333 261	27 02 782	12,7	20 615 521	2 406 417	11,7

2. táblázat • A magyarok számának és arányának alakulása az egyes határon túli területeken

ban mutatkozik, ahol a burgenlandi magyarok száma csak töredéke az országban élő magyarok számának. Valamennyi környező országban élő magyarok száma – kivéve Ausztriát – csökkent.⁴ A környező országok többségében élő magyarok demográfiai folyamatainak vizsgálata eredményesebb, ha vizsgálatunkat országonként azokra a szűkebb-tágabb történeti-földrajzi területekre korlátozzuk, ahol a magyar népesség évszázadok óta él. Ily módon a vizsgálatunkba bevont területek kiterjedése jelentősen csökken. A továbbiakban hét környező országból öt esetében az ország területénél kisebb területeken élő magyar népesség

⁴ Az ausztriai magyarok száma bevándorlás következtében növekedett.

számának változásait vizsgáljuk: Ukrajnából Kárpátaljára, Romániából Erdélyre, Szerbiából a Vajdaságra, Szlovéniából a Muravidékre, Ausztriából Burgenlandra, illetve az ezeken a területeken élő magyar népességre szűkítjük le további vizsgálódásainkat.

Az 1. és a 2. táblázat adatai jelentős mértékben eltérnek az egyes országok, illetve területek összlakosságának vonatkozásában. (A hét környező ország összlakossága a 2000 utáni években meghaladta a 97 millió főt, a továbbiakban vizsgálandó területeken élő népesség száma nem haladja meg a 21 millió főt.) A környező országokban illetve a kisebb területeken élő magyar népesség száma 2001-2002-ben nem sokban különbözik. A környező országokban 2,466 milliót, a 2. táb-

lázatban meghatározott területeken 2,406 millió magyart számoltak össze. A 60 ezer fős eltérés legnagyobb részét a fentiekben említett ausztriai és burgenlandi magyarok számának különbsége teszi ki.

1. Szlovákia lakosságának száma 1991 és 2001 között 5 274 335-ről 5 379 455-re, 105 120 fővel, aránya 2 %-kal tovább emelkedett. A népességszám növekedését a két népszámlálás közti időszakban elsősorban természetes népmozgalmi folyamatok biztosították, de ehhez nem elhanyagolható mértékű bevándorlási többlet is hozzájárult.

A szlovákiai magyarság száma az országos trendektől eltérő módon alakult: számuk 567 296-ról 520 528-ra, 46 768 fővel, 8,2%-kal csökkent. A magyarok aránya az országon belül 10,8%-ról 9,7%-ra apadt, s a szlovákiai magyarság történetében első alkalommal esett 10 % alá.

2. Kárpátalja lakosságának a száma 1989 és 2001 között alig változott, 1 252 288-ról 1 254 614-re, 2326 fővel, 0,2%-kal emelkedett. Az 1990-es évek végéig a születések száma magasabb volt, mint az elhalálozásoké. Az ezredforduló környékén váltotta fel fogyás a természetes szaporodást. A lakosság száma 1995 óta csökken, mivel a kivándorlási többlet magasabb a természetes szaporodás értékénél. A kárpátaljai magyarok száma kismértékben, 155 711-ről 151 516-ra, 4195 fővel, 2,7 %-kal csökkent. A magyarok aránya a megyén belül 12,5 %-ról 12,1 %-ra apadt.

3. Erdély lakosságának a száma 1992-ben 7 723 313 főről 7 221 733-ra, 501 580-nal csökkent. Ezáltal e terület lakossága 6,5 %-kal fogyatkozott. A fogyás a kedvezőtlen népmozgalmi folyamatoknak, a jelentős mértékű elvándorlásnak, de a népszámlálás során a lakosság számbavételi gyakorlatában bekövetkezett változásoknak is az eredménye. Az erdélyi magyarok száma 1 603 923 főről 1 415 718 főre, 188 205 fővel, 11,7%-kal csökkent. Ezáltal az erdélyi magyarok aránya

20,8 %-ról 19,6 %-ra apadt.

4. Vajdaság lakosságának a száma 1991-2002 között 2013 889-ről 2031 992-re, 18 103-mal, 0,9%-kal növekedett. A növekedés kizárólag a délszláv háborút követő bevándorlás következménye. (A 90-es években a szerbiai népmozgalmi mutatók igencsak kedvezőtlenül alakultak.) A vajdasági magyarok száma 339 491-ről 290 207-re, 49 284-gyel, 14,5 %-kal csökkent. A vajdasági magyarok aránya 16,9 %-ról 14,3 %-ra apadt.

5. Horvátország lakosainak a száma szintén jelentős mértékben megfogyatkozott. Az 1991-es 4 784 265-ről 4 437 460-ra, 346 805 fővel, 7,2 %-kal csökkent. A 2001-es és az 1991-es népszámlálás során a lakosság összeírása eltérő módon történt. De az igen nagy mértékű népességfogyatkozás a délszláv háborúval kapcsolatos migrációs hullám következménye. A horvátországi magyarok száma 22 355-ről 16 595-re, 5760 fővel, 25,8 %-kal csökkent.

6. A szlovéniai 2002-es és az 1991-es népszámlálás alkalmával a lakosságot eltérő módon írták össze. 2002-ben az ország területén állandó lakhellyel rendelkező, de külföldön élő személyeket nem írták össze. A szlovéniai magyarok döntő többsége Muravidék harmincegy településén él, itt lélekszámuk 7243-ról 5212-re, 2031 fővel, 28 %-kal csökkent. Muravidék lakossága is jelentős mértékben, 14 291-ről 12 698-ra apadt.

7. Burgenland lakosságának a száma 1991 és 2001 között kismértékben, 270 880-ról 277 569-re növekedett. A burgenlandi magyar nyelvcsoport magját négy település lakói alkotják. A két utolsó népszámlálás közti időszakban a burgenlandi magyarok száma 6763-ról 6641-re, 1,8 %-kal csökkent.

Az egyes területeken az ezredforduló követő években a magyarok jelentős mértékben eltérő arányban élnek: Szlovákiában az összlakosság 9,7 %-át, Kárpátalján 12,1 %-át, Erdélyben 19,6 %-át, Vajdaságban 14,3 %-át, Horvátországban 0,4 %-át, Szlovénia

népességének 0,3 %-át (ezen belül a Muravidék népességének 41,0 %-át), Burgenlandnak 2,4 %-át tették ki a magyarok.

II. II. A határon túli területeken élő magyar nemzetiségűek számának alakulását meghatározó folyamatok

Az egyes területeken zajló magyarságfogyatkozásokat összehasonlító tanulmányunkban elsősorban a három fő tényezőre, a természetes szaporodás/fogyásra, a migrációs folyamatok változásaira és az asszimilációs folyamatok értékelésére helyezük a hangsúlyt. Vizsgálatunkat a négy nagyobb lélekszámú magyarlakta területre, illetve magyar közösségre, azaz a szlovákiai, kárpátaljai, erdélyi és vajdasági magyarok vizsgálatára korlátozzuk.

II. II. I. Népmozgalmi folyamatok

E három tényező közül általában legkönnyebb a természetes szaporodás/fogyás nagyságát becsülni. Mivel nem állnak mindenütt rendelkezésre nemzetiségi bontású népmozgalmi adatok, az országos és egyes közigazgatási egységekre lebontott népmozgalmi adatok összevetéséből még viszonylag jól becsülhető a magyarok születési és halálozási mutatóinak alakulása.

A 3. táblázatból látható, hogy milyen mértékű veszteség származott a magyar természetes fogyás felgyorsulásából.

A termékenység csökkenése több tényezőre vezethető vissza. (A legtöbb környező országban folyamatosan csökkent a születések száma, ezzel párhuzamosan fokozatos öregedés volt megfigyelhető, aminek következtében emelkedett a lakosság átlagéletkora.) Elsősorban a bizonytalan szociális-gazdasági helyzet, de a különböző alternatív életstílusváltozások is a házasságkötések számának csökkenéséhez, illetve ezek időpontjának kitolódásához vezettek, ez pedig a termékenység csökkenését eredményezte. Másrészt kimutatható, hogy a magyar nők etnikai reprodukciója alacsonyabb a magyar

nők biológiai reprodukciójánál.⁵ Azaz a kimutatott népmozgalmi adatokban az intergenerációs asszimiláció egyik vetülete látenszen benne foglaltatik. Általánosságban elmondható, hogy annál nagyobb a biológiai és az etnikai reprodukció közti különbség, minél magasabb a vizsgált etnikumok körében a vegyes házasságok aránya. Mivel a vegyes házasságokból született gyermekek döntő többsége a többségi nemzethez, és csak egy kisebb része tartozik a kisebbségihez. (Szlovákiában a vegyes házasságokból született gyermekek 20 %-a, Erdélyben egyharmada, Vajdaságban mintegy 20-30 %-a magyar nemzetiségű. (Kárpátaljára vonatkozólag nem rendelkezünk a vegyes házasságokból született gyermekek nemzetiségi megoszlásának adataival.)) (Gyurgyík, 2002, Szilágyi, 2002) Az elmúlt évtizedekben valamennyi környező országban élő magyar közösségen belül a természetes szaporodást felváltotta a fogyás. A szlovákiai és az erdélyi magyarság természetes szaporodásáról/fogyásáról rendelkezünk éves bontású országos népmozgalmi statisztikai adatokkal, a többi területre vonatkozó adat részben becsült.

1. Szlovákiában 1991 és 2000 között 6707-ről 4498-ra, egyharmaddal a csökkent a magyar születések száma. A magyar halálozások száma 6270-ről 5554-re, 11 %-kal apadt.

A szlovákiai magyar népesség körében ennek következtében az 1990-es évek közepétől, 1994-től váltott át a természetes szaporodás fogyásba. 1990-ben még több mint nyolcszázal volt magasabb a magyar születések száma a halálozottaknál, 2000-ben pedig már több mint ezerrel volt magasabb az elhaltak száma a születettekénél. A két utolsó census,

⁵ Ennek megvilágítására meg kell különböztetnünk két fogalmat: a (magyar) nők biológiai és a (magyar) nők etnikai reprodukcióját. Az első esetében a valamennyi magyar nő által szült gyermekek számát értjük, a második esetben csak a magyar nemzetiségűként anyakönyvezett gyerekeket. A hivatalos népmozgalmi statisztika nemzetiségi bontásban csak a másodikikat tartalmazza. (Szilágyi, 2002, 77-78.).

1991 és 2001 között összességében mintegy kétezer főre tehető a magyar természetes fogyás, arányszáma pedig, +1,5 %-ról 1,9 %-re csökkent.

2. A kárpátaljai magyarság népesedési folyamatait csak becsléni tudjuk. A megyében még 2000 körül váltott át a természetes szaporodás fogyásba, az itt élő magyarok esetében erre már sokkal korábban, valószínűleg még 1990 előtt sor került. A két népszámlálás közti teljes időszakban a magyar népesség körében magasabb volt az elhalálozottak száma a születéseknél. A természetes fogyás becslt éves átlaga 3 % körül mozgott, s mintegy ötezer fős csökkenést eredményezett.

3. Erdélyben a magyar születések száma 1992 és 2002 között 14 616-ról 10 615-re, mintegy 27 %-kal csökkent, az elhalálozottak száma pedig 23 906-ról 20 944-re, 12,3 %-kal apadt. Ily módon a természetes fogyás 1992 és 2002 között évente 8-11,5 ezer főt tett ki. A vizsgált tizenegy év során 107 437 fővel haltak meg többen, mint ahányan születtek.

4. A vajdasági adatok nem teljes egészükben állnak rendelkezésünkre. A becslésekhez elfogadható támpontot jelent az éves bontású országos népmozgalmi adatok mellett egy-egy év magyar népmozgalmi adatának ismerete is. A háborús fejlemények következtében a vajdasági népmozgalmi adatsoraink hiányosak. A négy általunk vizsgált nagy magyarlakta terület közül itt a legmagasabb a természetes fogyás – a két népszámlálás közti időszakban 10-11 % körüli értékre tehető –, s az ebből fakadó fogyatkozás is mintegy 30 ezer fő lehetett 1991 és 2002 között.

II. II. II. Migrációs folyamatok.

A migrációs folyamatok vizsgálata az előzőnél is összetettebb feladat. Már szoltunk róla, hogy a nemzetközi vándorlás „regisztrált” összetevőjét tartalmazzák az egyes országok népmozgalmi statisztikái. A probléma abból adódik, hogy a nem regisztrált, „rejtett”

migráció esetenként nagyságrendekkel nagyobb a kimutatott mozgásoknál. Két népszámlálás közti időszakban zajló „rejtett” migrációs folyamatok közvetlenül nem ragadhatók meg, utólag a továbbszámított adatok és az utolsó népszámlálás adatának különbözeteként jelentkeznek. Részleges információt kaphatunk a rejtett migráció nagyságáról az egyes célországok idegenrendészeti adatainak elemzése alapján is.

A migrációs folyamatok nagyságának becslésénél számításba kell vennünk a népszámlálás két időpontjában a számba vett népesség eltérő meghatározásából adódó eltéréseket. A rendelkezésünkre álló adatokból látható, hogy igencsak tág határok között változik az egyes területeken élő magyarok elvándorlásának, pontosabban vándorlási különbözetének becslt nagysága. Ez több tényezőből fakad. Egyrészt az azonos területre vonatkozó becslések is különböző megközelítésből indulnak ki. Egyesek csak a más országokban letelepedetteket, más becslések pedig a már külföldön tanulókat, dolgozókat is eltávozottaknak minősítik. Külön problémát jelent a jugoszláviai háborús események következtében menekülő tömegeire vonatkozó adatok értelmezése. A határon túli magyar közösségek esetében meg kell különböztetnünk a Magyarországra és az „egyéb” területekre irányuló elvándorlást. Elmondható, hogy a Magyarországra irányuló vándorlás teszi ki általában az elvándorlók nagyobb részét.

1. A szlovákiai magyarok körében a vándorlási veszteség becslt nagysága 1991 és 2001 között kétezer fő körül mozoghat. (Ehhez az értékhez a népszámlálási és a népmozgalmi adatok egybevetéséből jutottunk.) De a magyarországi bevándorlási adatok is a különböző jogcímen itt tartózkodó szlovák állampolgárok viszonylag alacsony számát erősítik meg. A szlovákiai magyarok alacsony vándorlási vesztesége abból adódik, hogy a szlovákiai magyar munkavállalók jelentős

része naponta ingázik magyarországi, esetleg ausztriai munkahelyére. Ezzel is összefüggésbe hozható, hogy alacsony azoknak a száma, akik a magyarországi letelepedés mellett döntenek. Egyrészt a külföldi munkavállalást ösztönző gazdasági kényszer – a négy vizsgált terület közül – itt a legkisebb, másrészt a szlovákiai magyarság településszerkezete lehetővé teszi a Magyarországon munkát vállalók egy része számára a napi vagy heti ingázás lehetőségét is. A szlovákiai lakóhely és a magyarországi munkahely közötti gyakori ingázás pedig inkább egyfajta kettős kötődés kialakulását s nem az áttelepülést segíti elő. Ehhez a típushoz általában nem a legfiatalabb munkavállalók tartoznak. Ettől a típustól jelentősen eltér az itt tanuló, ezt követően itt munkát vállaló, partnerkapcsolatot, majd családot alapító fiatalok „új hulláma”. Esetükben már az áttelepülés váltja fel a kettős életformát, a kettős kötődést.

2. A kárpátaljai magyar elvándorlás becsült alsó és felső határa igen tág keretek között mozog. A Magyarországon letelepedettek számát az 1990-es években egyes becslések ötezer főre becsülik. Más források 25-30 ezer magyar áttelepültől tudnak. Az utóbbi adat inkább a Magyarországon munkavállalási engedéllyel (vagy anélkül) dolgozók és a tanulmányaikat folytatók számát jelentheti.

3. Romániában a 2002-es népszámlálás során a Román Statisztikai Hivatal több mint félmillió népességfogyatkozással nem tudott elszámolni. Ehhez nagymértékben hozzájárult, hogy az 1992-es népszámlálás alkalmával valamennyi külföldön tartózkodót összeírták, 2002-ben pedig csak az egy évnél rövidebb ideje külföldön tartózkodókat vették számba. Ez a módszertani különbség természetesen az erdélyi magyarok lélekszámcsökkenéséhez is jelentős mértékben hozzájárult. 1992 és 2002 között mintegy százezer magyar hagyta el Erdélyt, és él életszerűen külföldön, közülük mintegy

nyolcvanezer lehet azoknak a száma, akik Magyarországon élnek.

4. A vajdasági magyarok migrációját legnagyobb mértékben a délszláv háborús események határozták meg. A 90-es években mintegy hatvanezer vajdasági magyar menekült el, húszezer telepedett le külföldön, de nem tudjuk, hogy mennyien tértek közülük vissza. Más kérdés, hogy a népszámláláskor nem kisszámú otthon nem tartózkodó magyart is összeszámoltak, akik huzamosan már külföldön élnek, és vélhetőleg nem is térnek haza.

II. II. III. Nemzetváltási, asszimilációs folyamatok

A harmadik meghatározó tényezőt, amely jelentős mértékben hozzájárult az egyes régiókban élő magyarok számának csökkenéséhez, asszimilációként tüntettük fel. Valójában helyesebb lenne nemzet, illetve nemzetiségváltásról beszélni, mivel az asszimiláció egy komplex többdimenziós folyamat, mi pedig a nemzeti hovatartozás változását egy változóval, a magukat magyaroknak vallók számával, illetve azok változásával mérjük. Az asszimiláció belső és külső tényezőit több vonatkozásban ismerjük, s ez lehetőséget ad a népszámlálási adatok megfelelőbb értelmezésére. Az asszimiláció mértéke közvetlenül – a népszámlálási és népmozgalmi adatokból – vagy nem, vagy csak nagy nehézségekkel becsülhető, a mérlegkészítés során általában úgy határozzák meg, hogy a lakosság számának változásából kivonják a természetes szaporodást és a vándorlási különbözetet. Ez azonban komoly fejtörést okozhat akkor, ha a képletbe bevont összetevők vagy azok egy része bizonytalan becsléseken alapulnak, esetleg túl tág keretek között változnak, mint a legtöbb vizsgált magyarlakta területen a migrációs veszteség. Egy másik probléma abból adódik, hogy a (magyar) népesség számát meghatározó három tényezőcsoportot nem lehet mechanikusan elválasztani egymástól. A népmozgal-

mi folyamatokat, elsősorban a születések számának alakulását, jelentős mértékben befolyásolják az intergenerációs (nemzedékek között zajló) nemzetváltási folyamatok. Már utaltunk rá, a magyar anyáktól – elsősorban vegyes házasságokból – született gyermekek országonként eltérő mértékben nem magyar nemzetiségűek lesznek. Gyakran formális nemzetiségváltásokra is sor kerül, ezenkívül a valós asszimilációs trendek is gyakran rejtve maradnak. Az egyes területeken végbemenő nemzetváltási folyamatok intenzitása több tényezőre vezethető vissza.⁶ A nemzetváltási folyamatok vizsgálatához a népszámlálási és a népmozgalmi adatok több szempontból is különböző adalékokat, támpontokat nyújthatnak. A nemzetközi szakirodalom egy-egy nemzetiség vonatkozásában a vegyes házasságban élők arányát tekinti az asszimiláció egyfajta fokmérőjének. (A migráció vizsgálata mellett a nemzetváltási folyamatok vizsgálatánál is kiemelkedő jelentőségük van a kérdőíves vizsgálatoknak.) Egy-egy terület magyar népességének asszimilációs vesztesége nem az adott időszakban bekövetkezett teljes nemzetváltásból adódó veszteséget jelenti. A magyar etnikai (kimutatott) és biológiai reprodukció különbözőete a természetes fogyáson belül jelenik meg. Ebből adódik, hogy az asszimiláció értéke a legtöbb területen magasabb a táblázatban feltüntetett értékeknél. Elmondható, hogy a három vizsgált tényezőcsoport közül a nemzetváltás vonatkozásában rendelkezünk a legheterogénebb adatokkal. A szlovákiai folyamatok viszonylag széleskörű ismerete

⁶ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a magyar népesség asszimilációja az egyes területeken élő magyar közösség és többségi nemzet közti társadalmi távolsággal fordítottan arányos. Azaz minél hasonlóbbak az egyes környező országokban élő magyarok és a többséget alkotó nemzetek táján értelmezett társadalom- és településszerkezeti mutatói, értékei, normái, életmódja, annál kevesebb akadályba ütköznek a hasonulási folyamatok. Egyes területeken a felekezeti hovatartozás különbsége is meghatározó.

mellett a kárpátaljai folyamatokról alig tudunk valamit.

1. Szlovákiában a magyarok körében zajló nemzetváltási folyamatok két aspektusát különíthetjük el: a szlovák nemzetiség irányába zajló hasonulás mellett nem hanyagolható el a romák irányába kimutatható feltehetőleg statisztikai nemzetváltás. A szlovákiai magyarság körében zajló asszimilációs folyamatok belső dimenzióinak nagyságát, súlyát is ismerjük. Kimutattuk, hogy a modellbe bevont négy dimenzió közül legnagyobb szerepe a származásnak, a legkisebb pedig a házastárs nemzetiségének van az egyén nemzeti hovatartozásának alakulására. A kettő között helyezkedik el az iskoláztatás nyelvének és a magyar nyelvtudásnak a súlya. Mindezt persze a településeken élő magyarok aránya, neme, kora is befolyásolja.⁷

2. Kárpátalján – a népszámlálási adatok alapján – disszimilációs nyereség mutatható ki a magyarok irányába. Ez azonban elsősorban nem az ukrán-magyar relációban bekövetkezett esetleges változásokra utal, hanem arra, hogy, feltehetőleg a kedvezménytörvény hatására, 2001-ben a korábban cigány, ukrán és szlovák nemzetiségűként összeírtak egy része is magát magyarnak vallotta. A kérdés az, hogy ez a többé-kevésbé formális hovatartozás-váltás – „statisztikai nemzetváltás” – tartósan növeli a magyar nemzeti közösséghez tartozók számát, vagy egy egyszeri adminisztratív aktusnak

⁷ A szlovákiai nemzetváltási folyamatok jellegének illusztrálására néhány adatot ismertetnék: A homogén magyar származásúak 95 %-a minősítette magát magyar nemzetiségűnek, a vegyes (magyar-szlovák) származásúak közül 20 % vallotta magát magyarnak. A többi dimenziót is tekintetbe véve azt tapasztaltuk, hogy a homogén magyar származású, magyar tanítvány általános iskolát látogató, a legjobban magyar nyelven beszélő, nemzetiségileg homogén (magyar) házasságban élő megkérdezettek 99 %-a magát magyar nemzetiségűként határozta meg. Amennyiben a homogén magyar származásúak nem magyar tanítási nyelvű alapiskolát látogatnak, 33 %-uk szlováknak vallja magát. (Gyurgyik 2004, 66-71.)

tekinthető. Másrészt feltételezhető, hogy a magyar-ukrán/ruszin vegyes házasságokból származók Kárpátalján is nagyobb arányban a többségi nemzetiséget gazdagítják.

3. Az erdélyi magyarság körében az asszimiláció a magyarságfogyást meghatározó tényezők közül a legkisebbnek tűnik. Az 1990-es években Erdélyben a házasságot kötő magyarok 18-19 %-a kötött vegyes házasságot, szemben a szlovákiai magyarokkal, ahol ez az érték 25-28 % körül mozoghatott. Erdélyben a homogén magyar származásúaknak mindössze 2 %-a vallotta magát románnak. (Csepeli, 2002, 122.) Az asszimilációból, nemzetváltásból származó veszteség mintegy 30 ezer főre tehető.

4. A vajdasági magyarok esetében egy másfajta disszimiláció jelentkezik, ahol éppen a többnemzetiségű területeken vegyes párú házasságokban élők körében volt magas korábban az ún. jugoszláv nemzetiségűek aránya. Jugoszlávia megszűnése után ezek egy része (újra) magyarnak vallotta magát. Ebből adódóan kimutatatható egyfajta formális etnikai visszatérés, azonban ettől a magyar-szerb interetnikai kapcsolatok jellege nem változik, s a magas arányú vegyes házasodás is jelentős mértékű magyarságfogyást eredményez. Az, hogy a magyar származású jugoszláv nemzetiségűek egy része 2002-ben magyarnak vallja magát, s esetleg valójában egy évtizeddel ezelőtt is a magyar közösséghez tartozott, ez igazából csak azt jelenti, hogy ennyivel kellene a 91-ben kimutatott magyarok számát növelni, s így módon a 90-es évek fogyása a kimutatottnál nagyobb lenne.

A négy régióban kimutatott népességfogyatkozást meghatározó tényezőket vizsgálva látható, hogy területenként változó az egyes tényezők súlya. Még azonos sorrend esetében is teljesen eltérő háttérű események következményeiről van szó.

A vizsgált területekre lebontott adatok egybevetéséből az is látható, hogy egyes

területeken a kimutatott fogyás nagyobb, másutt kisebb, mint a három tényezőcsoport adatainak összege. Ez részben abból adódik, hogy az egyes tényezőcsoportok mechanikusan nem választhatók szét, s csak nehezen vagy egyáltalán nem dönthető el, hogy egy-egy esetben hol jelentkezik az egyik hatása egy másik folyamat leple alatt. (Például a biológiai és az etnikai reprodukció különbsége mint természetes fogyást növelő tényező.) Továbbá az egyes népszámlálások módszertani sajátosságainak hatása – melyet a népszámlálások egyfajta „mérési hibájának” tekinthetünk – is hozzájárul a három tényezőcsoport adatainak összege és a kimutatott fogyás közt kimutatott különbséghez. A következő részben tömören áttekinthetjük ezeket a „mérési hibára” utaló jellegűeket.

II.III. A határon túli területeken élő magyar nemzetiségűek számának alakulását meghatározó népszámlálási, módszertani tényezők

A népszámlálási módszertani tényezők hatását egyes országok, területek szerinti bontásban vizsgáljuk meg. Ezek értékét, hatásának nagyságát csak becslésekre hagyatkozva vizsgálhatjuk.

1. Szlovákiában a két népszámlálás közti időszakban a „statisztikai” magyarságfogyás mértéke feltehetőleg 10 %-kal magasabb a ténylegesnél. Ez az összlakosságnak – ezen belül a magyar népességnek is – a népszámláláshoz való viszonyulásában bekövetkezett változásra vezethető vissza. A meg nem válaszolt kérdések száma többszörösére emelkedett a korábbi népszámláláshoz viszonyítva. A Szlovákiában alkalmazott önkítöltős módszer alkalmazása igen tág teret biztosít a kérdések meg nem válaszolásának.

2. Kárpátalján a két utolsó népszámlálás alkalmával eltérő volt a nemzetiségi adatok felvételének gyakorlata. A korábbi népszámlálás alkalmával, még a néhai Szovjetunió keretében – a nemzeti hovatartozás bevallása

Terület	Fogyás	Természetes	Vándorlási szaporodás/fogyás	Asszimiláció különbözet
Szlovákia	47 000	-2000	-2000	-38 000
Kárpátalja	4000	-5000	-5000 -30 000	5000
Erdély	193 000	-10 0000	-100 000	-30 000
Vajdaság	50 000	-30 000	-40 000 – 60 000	-20 000

3. táblázat • A magyarság lélekszámát meghatározó tényezők becsült nagysága négy határon túli területen az 1990-es években

(elvben) nem volt szabadon választható. A személyi okmányokban feltüntetett nemzetiséget kellett a népszámlálási adatlapra is feltüntetni. Feltételezhető, hogy a 2002-es népszámlálás alkalmával nem elhanyagolható számban magyarnak vallották magukat azok is, akiknek korábban erre nem volt módjuk.

3. Romániában csak azokat a külföldön tartózkodókat írták össze a 2001-es népszámlálás alkalmával, akik egy évnél rövidebb ideje tartózkodtak külföldön. A korábbi népszámlálás alkalmával a hosszabb ideje külföldön tartózkodókat is összeírták. Ily módon az igen magas magyarságfogyás egy nem elhanyagolható része csak „statisztikai” értelemben vett csökkenés, mivel a korábbi népszámlálás a valószínűleg magasabb értékben állapította meg az összlakosság és az erdélyi magyarság számát is.

4. Vajdaság esetében a romániai gyakorlat ellentétes előjelű változata figyelhető meg: 2002-ben jelentős számban azokat is össze számolták, akik hosszabb ideje külföldön tartózkodtak, s nagy valószínűséggel nem is térnek haza. Hasonló módon részben ide sorolható a jugoszláv nemzetiségi kategória „kiüresedése”, melynek következtében szintén nem elhanyagolható számban nőtt a vajdasági magyarok száma.

Összegzésül elmondható, hogy a két utolsó census között területenként eltérő mértékben tért el egymástól a statisztikai és tényleges magyarságcsökkenés. Szlovákiában ez utóbbi mintegy 4-5 ezer fővel alacsonyabb a statisztikainál, Kárpátalján a

tényleges csökkenés mértéke feltehetőleg magasabb lenne a korábbi szovjetunióbeli gyakorlat alkalmazása esetén. Erdélyben több tízezer fővel kisebb, Vajdaságban pedig több tízezerrel nagyobb is lehet a magyar népesség tényleges csökkenése a statisztikainál a két utolsó census közti időszakban.

Összegzés

A magyar közösségek lélekszámát meghatározó folyamatok, tényezők értékelése óvatosságot igényel az egyes tényezők értékének becsülésénél. Az egyes tényezők súlya területenként igen változatos.

Szlovákiában egyértelműen a nemzetváltási, asszimilációs folyamatok következménye a magyarságfogyás illetően történő alakulása. Kárpátalja az egyetlen terület, ahol a formális nemzetváltás iránya a magyarok számát gyarapítja, s ezáltal csökkenti a migrációból és a negatív természetes szaporodásból adódó veszteséget. Erdélyben a migrációból és az alacsony termékenységből adódó magas veszteség mellett viszonylag alacsony (jelenleg) a nemzetváltásból adódó veszteség. Vajdaságban a migrációs veszteség mellett (után) a jelentős természetes fogyás és az asszimiláció együtt okozta a nagy magyarságfogyást.

Kitekintés

Az 1990-es években a Magyarországgal szomszédos országokban, illetve ezek egyes területein a magyar lakosság száma 2,7 millióról 2,4 millióra, mintegy 300 ezer fővel fogyatkozott. Ebben a csökkenésben

meghatározó szerepet játszó folyamatok súlya területenként különböző.

Egyfajta becslésként megfogalmazható, hogy a 21. század első évtizedében az 1990-es évekhez hasonló vagy esetleg ennél nagyobb mértékű magyarságfogyás várható.

Tényezőcsoportonként vizsgálva nagy valószínűséggel megállapítható, hogy a termékenységi mutatók javulása nem várható. Ezzel szemben feltételezhető, hogy a természetes fogyás valamennyi területen növekedni fog. A nemzetváltási folyamatok erősödése a hasonulási folyamatok belső összetevői, dimenziói struktúrájának változásából adó-

dóan valószínűsíthető.⁸ Leginkább kérdésesnek a migrációs folyamatok alakulása mutatkozik, mely csak tágabb gazdasági, politikai, társadalmi, regionális kontextusban vizsgálható. E feltételezések abban az esetben valószínűsíthetők, ha a tágabb régió társadalmi, gazdasági, politikai változásai nem valamilyen „váratlan” forgatókönyv szerint alakulnak.

⁸ Erre lehet következtetni többek között a vegyes házasságok (és vegyes házasságkötések) arányának növekedéséből, illetve a magyarok településeken élő magyarok arányának csökkenéséből is.

IRODALOM

- Csata Zsombor – Horváth István – Kiss Tamás (2004): *A romániai magyar népességet érintő demográfiai folyamatok 1992–2002.* (kézirat)
- Csepeli György – Örkény Antal – Székelyi Mária (2002): *Nemzetek egymás tükrében. Interetnikus viszonyok a Kárpát-medencében.* Balassi, Budapest
- Gyurgyik László (2003): A szlovákiai magyarság létszámcsökkenésének okai. In: Gyurgyik László – Sebők László (szerk.): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Teleki László Alapítvány, Budapest
- Gyurgyik László (1994): *Magyar mérleg – A szlovákiai magyarság a népszámlálási és a népmozgalmi adatok tükrében.* Kalligram, Pozsony
- Gyurgyik László – Sebők László (2003): *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002.* Teleki László Alapítvány, Budapest
- Gyurgyik László (2004): Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarok körében. Kalligram, Pozsony
- Horváth István (2004): *Vándormozgalmi folyamatok az erdélyi magyarság körében* (kézirat)

- Kiss Tamás (2004): *Természetes népmozgalmi folyamatok Erdélyben 1992–2002* (kézirat)
- Kocsis Károly – Kocsisné Hodos Eszter (1991): *Magyarok a határainkon túl, a Kárpát-medencében.* Tankönyvkiadó, Budapest
- Kovács Attila (2004): *A szlovéniai magyarság számának változása a 90-es években* (kézirat)
- Mirmics Károly (1998): Asszimilációs tényezők és asszimilációs politika Jugoszláviában (Vajdaságban). *Regio.* 2, 41–63.
- Molnár József – Molnár D. István (2004): *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében* (kézirat)
- Sebők László (2004): *A horvátországi magyarok 20. századi fejlődéstörténete.* (kézirat)
- Szilágyi N. Sándor (2002): Észrevételek a romániai magyar népesség fogyásáról, különös tekintettel az asszimilációra. *Magyar Kisebbség* 4.
- Varga E. Árpád (1992): *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén* című kötetében. *Regio* könyvek. Budapest
- Varga Árpád (1998): *Fejezetek a jelenkori Erdély népeseletörténetéről.* Püski, Budapest

